

ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА: СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Михайло Яцишин,

канд. істор. наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Волинського національного університету імені Лесі Українки

Як відомо, правове регулювання суспільних відносин у сфері виконання кримінальних покарань здійснюється за допомогою основних методів та на основі принципів кримінально-виконавчого права, які й утворюють систему даної галузі права. У загальній системі заходів боротьби зі злочинністю кримінально-виконавче право виконує свою головну мету – забезпечення виконання кримінального покарання, виправлення засуджених, запобігання вчиненню злочинів засудженими. Для досягнення мети система повинна діяти. Характер цих дій корелюють відповідні функції права.

Досі в юридичній літературі більше уваги приділялося методам і принципам кримінально-виконавчого права, а також визначенню його відповідних завдань. Тим часом сутнісний зміст функцій цієї новоствореної галузі права досліджений ще недостатньо, хоч у вітчизняній теорії права уже створено сучасну модель функцій права – як основних напрямків впливу права на свідомість і поведінку суб'єктів суспільних відносин з метою розв'язання визначених у законодавстві конкретних завдань, а також проведено їх класифікацію за різними підставами [1, с.54-55].

У дослідженнях вітчизняних кримінологів В.А.Бадири, О.М.Джужі, С.Ф.Денисова, Т.А.Денисової і ін. дана тема представлена в основному на рівні понятійних визначень функцій кримінально-виконавчого права у підручниках чи наукових посібниках [2, с.17-18]. Відтак, вважаємо, що є необхідність, зважаючи на важливість даного компонента в кримінально-виконавчому процесі, розкрити його у більш широкому науковому викладі, що і є **метою даної статті**.

В сучасній теорії права соціальне призначення права, а отже і його основна функція полягає у тому, що воно є нормативним і загальнообов'язковим засобом врегулювання суспільних відносин. Такий підхід можна вважати базовим, універсальним до визначення багатьох інших функцій, які можна класифікувати за різними підставами, зокрема:

- за сферою правового впливу (економічну, політичну, ідеологічну, екологічну, культурно-виховну);
- за характер впливу на суспільні відносини, свідомість і поведінку людей (статичну, динамічну, установчу, інтегративну, охоронну, запобіжну);
- згідно з характером впливу права на свідомість і поведінку суб'єктів суспільних відносин (нормативно-регулюючу, інформаційну, комунікативну, орієнтаційну, виховну, захисну);

– за сферою, на яку вони поширюються (загальноправову, міжгалузеву, галузеву, правових інститутів, норм права) [1, с.54-56].

На відміну від функцій держави, які можуть змінюватись, функції права є стабільними і виконуються ним постійно.

На підтвердження універсальності поданої вище класифікації, наведемо кілька прикладів її застосування при визначенні функцій кримінального, кримінально-виконавчого процесу, що включає державну політику, право, науку права, законодавчий процес, кримінальну, кримінально-виконавчу діяльність, правовідносини учасників цього процесу.

Так, А.П.Закалюк, розробляючи теоретичні засади сучасної української кримінології, визначив такі її функції: загальнопізнавальну, яка значно розширює предмет кримінології в частині тих елементів, які належать до детермінації злочинності та окремого злочину; політичну та ідеологічну функції в частині впливу політичних факторів та ідеологічних засад на детермінацію злочинності та особливо на стан її запобігання через зменшення дії негативних політичних явищ і процесів; соціокультурну функцію, яка через відповідне представлення серед елементів предмета кримінології та їх наукову реалізацію має сприяти розкриттю загальносоціального, гуманістично-цивілізаційного та етико-морального значення положень та висновків, які опрацьовує кримінологічна наука; конструктивно-проектну та прикладну функції, спрямовані на виконання завдань, пов'язаних з дослідженням та визначенням ймовірних змін наявних і розвитком нових кримінологічних проблем, розробкою кримінологічних засобів безпосереднього запобігання злочинності, насамперед, методик та засобів кримінологічного аналізу і прогнозу, зміцненням зв'язку наукових кримінологічних розробок із практичною діяльністю, визначенням потреб та засобів удосконалення та саморозвитку самої кримінологічної науки до рівня, що відповідає потребам суспільства [3, с.23-24].

З позицій функціональної регламентації розглядає законодавчу діяльність і правотворчість О.І.Ющик [4]. На його думку, правотворчість і нормотворчість – це сфери, які повною мірою збігаються, однак не є тотожними. Якщо правотворчість буквально означає «творення права», то нормотворчість у такому ж сенсі слід розуміти як «творення норм». Враховуючи, що в суспільстві діють різні норми (технічні, санітарно-гігієнічні, граматичні, етичні тощо), з яких лише незначну частину становлять соціальні норми (до них належать і юридичні норми), - нормотворчість як така є поняттям більш загальним щодо правотворчості (у значенні творення норм права, юридичних норм), виступає як родове поняття щодо творення соціальних норм, одним із різновидів якого є правова нормотворчість.

Виходячи з того, що юридична норма – це атрибут права, який структурує правову матерію, надає праву формальної визначеності, О.І.Ющик цілком небезпідставно вважає, що правова нормотворчість держави здійснюється різними способами. Так, законодавча функція передбачає «законну» нормотворчість, адміністративна функція – підзаконну

нормотворчість, а правоохоронна функція – «судово-прецедентну» нормотворчість (зокрема і в кримінальній та кримінально-виконавчих системах) [4, с.17-18]. Таким чином, вироблення державним апаратом нормативно-правових актів за своїм змістом є правовою нормотворчістю, а за спрямованістю, призначенням даного процесу, підпорядкованості його формуванню власної правової субстанції, воно являє собою момент правотворчого процесу.

На думку О.М.Джужи і деяких інших вчених-юристів, функціональна регламентуюча діяльність кримінально-виконавчої політики проявляється у її трьох основних елементах: кримінально-виконавчому праві; кримінально-виконавчій діяльності органів і установ виконання покарань, прокуратури і суду; правовідносинах учасників процесу виконання (відбуття) покарання. Визначаючи функцію як характерний вид комунікативної, координаційної діяльності, дослідники виділяють ініціативну, програмно-координаційну, інформаційну, гарантійну, захисну, регулятивну функції кримінально-виконавчої політики [5, с.12].

Так, ініціативна функція кримінально-виконавчої політики полягає в тому, що вона, як результат погодження волі суб'єктів, є водночас актом вияву їхньої ініціативи (наприклад, законодавчої).

Програмно-координаційна функція означає, з одного боку, що кримінально-виконавча політика є своєрідною програмою діяльності суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин між собою, а з іншого – засобом координації цієї діяльності на засадах законності, гласності, демократизму та гуманізму.

Інформаційна функція кримінально-виконавчої політики виявляється в тому, що завдяки чітко сформульованим положенням та принципам вона містить певну інформацію щодо процесу виконання кримінальних покарань у державі, наявні права та обов'язки суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин і ін.

Гарантійна функція зводиться до залучення для належного виконання покарань системи забезпечувальних засобів, які набувають певної організаційно-правової форми.

Захисна функція полягає в тому, що завдяки кримінально-виконавчій політиці включається механізм захисту суспільства від нових злочинних посягань.

Названі функції кримінально-виконавчої політики об'єднуються загальнішою регулятивною функцією, оскільки ця політика є організаційно-правовим засобом регулювання поведінки суб'єктів і учасників кримінально-виконавчих правовідносин.

Наближено до функцій кримінально-виконавчої політики формулюються функції кримінально-виконавчого права. Однак, основний зміст останніх співвідноситься із завданнями кримінально-виконавчого права, визначеними ч.2 ст.1 КВК України, а саме: визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до

них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки; системи органів і установ виконання покарань, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними [6, с.3].

Крім того, враховуються також принципи кримінально-виконавчого права – невідторжності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань [6, с.4] – основні ідеї, керівні положення, які визначають стратегію функціонування інститутів і норм цієї галузі права, забезпечують системність правового регулювання суспільних відносин, що виникають при виконанні кримінальних покарань.

На думку А.Х.Степанюка, діалектика принципів знаходить свій прояв в об'єктивних закономірностях виконання покарання, що обумовили невідворотність реалізації кари, сутність і каральну функцію кримінально-виконавчої діяльності [7, с.19]. Він також вважає, що на відмінну від переліку принципів кримінально-виконавчого законодавства, закріпленого у ст.5 КВК України, до системи принципів кримінально-виконавчого слід віднести: принцип справедливості, принцип поважання прав людини, принцип гуманізму, принцип законності, принцип невідворотності виконання покарання.

Очевидно слід погодитись з уточненнями проф. А.Х.Степанюка, так як визначені ним принципи найкраще корелюються з усталеними в сучасній науці основними функціями кримінально-виконавчого права, а саме: охоронною, виправно-виховною, запобіжною, регулятивною, соціальною і ін. [2, с.17].

Так, охоронна функція визначається тим, що кримінально-виконавче право слугує охороні прав, свобод і законних інтересів засуджених та персоналу УВП. У правовому відношенні вона підкріплена правовим статусом засуджених, визначеним ст.7 КВК України, згідно з якою:

1. Держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку.

2. Засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законами України та цим Кодексом і встановлених вироком суду.

3. Правовий статус засуджених іноземців і осіб без громадянства визначається законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

4. Правовий статус засуджених визначається законами України, а також цим Кодексом, виходячи із порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання.

Згідно зі ст.8, засуджені мають право: на отримання інформації про свої права, обов'язки, порядок і умови виконання та відбування призначеного судом покарання; на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, властивої людській особистості; звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і УВП, їх вищестоящих органів, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини та відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Крім того, засуджені мають право на охорону здоров'я, соціальне забезпечення, на особисту безпеку, їм гарантується право на правову допомогу [6, с.5-7].

Правовий та соціальний захист персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України забезпечується Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005р. №2713-VI(ст.ст.21, 22, 23) [8, с.254-264].

Виправно-виховна функція в системі кримінально-виконавчого права – регламентує режим виконання і відбування кримінальних покарань, зокрема, в частині виправлення і виховання засуджених. Як відомо, режимні вимоги передбачають, насамперед, каральну функцію (наукова інтерпретація А.Х.Степанюка), бо саме за допомогою режимних вимог та правообмежень реалізується кара. Реалізуючи кару, правила режиму вимагають від засуджених дотримуватись вимог закону, не порушувати дисципліну, змінювати свою поведінку на кращу, виявляючи, таким чином, виховну функцію режиму. Тобто режим створює правові та організаційні умови виправлення засуджених, особливо з підключенням забезпечувальної функції – таких засобів виховного впливу на засуджених, як виховна робота, суспільно-корисна праця, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання.

У КВК України вперше на законодавчому рівні у главі 19 «Виховний вплив на засуджених до позбавлення волі» визначені виправно-виховні функції персоналу органів і УВП та інших соціальних інституцій, закріплених у наступних статтях: соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі (ст.123); основні напрями, форми і методи соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі (ст.124); загальноосвітнє і професійне навчання засуджених до позбавлення волі та його організація (ст.ст. 125-126); самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі (ст.127); богослужіння і релігійні огради в колоніях (ст.128); вільний час засуджених до позбавлення волі (ст.129); заходи заохочення, що застосовуються до осіб позбавлених волі та порядок їх застосування (ст.ст. 130-131) [6, с.58-61].

З цього приводу П.П.Козлов, Ю.В.Нікітін та Л.О.Стрелков – автори монографії «Режим виконання кримінальних покарань» - цілком слушно зауважують, що правила режиму, які визначають дотримання ізоляції та розпорядку дня, поведження засуджених у побуті, на виробництві, при навчанні й проведенні заходів виховного характеру, знаходяться в тісному взаємозв'язку і взаємозумовленості з іншими основними засобами виправлення і ресоціалізації. Усе це призводить до того, що часом важко, майже неможливо провести межу й визначити, що певне явище (правило поведінки, вимога режиму) відносяться саме до режиму, а не до інших основних засобів виправлення і виховання засуджених (праця, соціально-виховна робота тощо). Від того, наскільки вірно і послідовно адміністрація УВП поєднує у своїй функціональній діяльності проведення в життя правил режиму в комплексі з іншими основними засобами виправлення і ресоціалізації, значною мірою залежить вирішення завдань виконання покарання [9, с.52].

Запобіжна функція проявляється, перш за все, у спрямуванні кримінально-виконавчого права на запобігання вчиненню злочинів як засудженими, так і іншими особами. Стосовно режиму, таку функцію називають ще превентивною, згідно з якою правила внутрішнього розпорядку вимагають дотримуватись відповідних правил не тільки засудженими та адміністрацією, а й іншими особами, які знаходяться на території колонії або в приміщеннях, де діють режимні вимоги. За невиконання правил до правопорушників застосовуються передбачені законом заходи впливу та примусу. Так, ст.132 КВК України визначає у таких випадках заходи стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі (попередження; допомога; сувора догана; призначення на позачергове чергування по прибиранню приміщень і ін.); ст.133 визначає, кого слід вважати порушником установаного порядку відбування покарання і за які провини (відмова від праці, вживання спиртних напоїв, наркотиків і ін.); ст.134 визначає порядок застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі; ст.135 визначає посадові особи, які застосовують заходи заохочення і стягнення, та їх функціональні повноваження; ст.136 визначає підстави і розмір матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі [6, с.62-66].

Регулятивна функція засобами кримінально-виконавчого права регулює правовідносини, що виникають у зв'язку з виконанням і відбуванням кримінального покарання, між засудженими та державою, тобто між суб'єктами кримінально-виконавчих відносин. Вище ми вже визначили функціональні обов'язки засуджених (права, обов'язки, гарантії). Виконання ж функцій держави у цій сфері суспільних відносин покладається на Державний департамент України з питань виконання покарань, який:

–формує єдину державну політику, реалізує цільові програми розвитку кримінально-виконавчої системи та визначає основні напрямки діяльності органів і УВП;

– контролює виконання актів законодавства з питань, що належать до його компетенції, вироків, постанов і ухвал судів, забезпечує розподіл на тримання засуджених до позбавлення волі й осіб, взятих під варту;

– аналізує результати діяльності органів і УВП, складає довгостроковий та оперативний прогнози криміногенної обстановки і на їх основі вносить у встановленому порядку пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування кримінально-виконавчої системи, забезпечення правопорядку та безпеки, посилення боротьби із злочинністю, інформує населення з цих питань через засоби масової інформації;

– організовує і контролює оперативно-розшукову діяльність;

– організовує виконання актів амністії та помилування;

– забезпечує організацію виховної роботи з особами, які утримуються в УВП;

– забезпечує, згідно із законодавством, правовий і соціальний захист осіб рядового та начальницького складу, працівників кримінально-виконавчої системи та членів їх сімей;

– налагоджує за дорученням Кабінету Міністрів України зв'язки з міжнародними організаціями, укладає угоди з відповідними органами іноземних держав про співробітництво у сфері виконання кримінальних покарань, боротьби із злочинністю та з інших питань, що належать до його компетенції і ін. [10].

Соціальна функція передбачає надання засудженим допомоги в їх соціальній адаптації. Правові підстави цього важливого виду кримінально-виконавчої діяльності визначає Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 10 липня 2003р. №1104-IV, а також інші нормативно правові акти, зокрема, Наказ державного департаменту України з питань виконання покарань, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства праці та соціальної політики України «Про порядок взаємодії органів і установ виконання покарань, територіальних органів внутрішніх справ та центрів зайнятості населення щодо надання особам, які звільнені від відбування покарання, допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, соціальній адаптації» від 12 грудня 2003р. №250/1562/342 [8, с.656-668].

Державна опіка осіб, звільнених з місць позбавлення волі, складається з матеріальної, правової, житлової, медичної допомоги з боку компетентних органів та інших послуг задля відтворення у колишнього злочинця соціально корисних навичок і пристосування його до життя у суспільстві.

Висновки. Завдяки функціям кримінально-виконавчого права реалізуються головні завдання процесу виконання і відбування покарань та ресоціалізації засуджених. Сутність цих функцій забезпечується соціально-економічною базою, всім правовим механізмом держави, діяльністю Державної кримінально-виконавчої служби України та інших правоохоронних органів, на які покладено виконання покарань, а також активною участю у цьому процесі громадськості.

Література

1. Правознавство: Підручник/Г.І.Балюк і ін.; за відп. ред. О.В.Дзери. -10-е вид., перероб. і допов. –К.: Юрінком Інтер, 2007. -848с.
2. Кримінально-виконавче право: Навчальний посібник/В.А.Бдира, С.Ф.Денисов, Т.А.Денисова і ін.; за ред. Т.А.Денисової. –К.: Істина, 2008. -400с.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. –Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки/А.П.Закалюк. –К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. -424с.
4. Ющик О.І. Теоретичні проблеми законодавчого процесу: автореф. дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.01/НАН України. Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. –К., 2005. -45с. –Бібліогр.: с.39-41.
5. Джужа О.М. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини): Навчальний посібник/ О.М.Джужа, В.О.Корчинський, С.Я.Фарсинюк і ін.; за заг. ред. О.М.Джужи. -2-е вид., перероб. та допов. –К.: Юрінком Інтер, 2002. -448с.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України: Чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 15 лют. 2008р.: (відповід.офіц.текстові). –К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. -88с. –(Кодекси України).
7. Степанюк А.Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): автореф. дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.08/Націон. юридична академія імені Ярослава Мудрого. –Х., 2002. -33с. Бібліогр.: с.25-30.
8. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України/Укладачі В.М.Трубников, Ю.В.Шинкарьов. –Х.: Харків юридичний, 2008. -684с.
9. Козлов П.П. Режим виконання кримінальних покарань: Монографія/ П.П.Козлов, Ю.В.Нікітін, Л.О.Стрелков. –К.: КНТ, 2008. -272с. –Бібліогр.: с.260-270.
10. Про Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань: Указ Президента України від 31 липня 1998р. №827/98//Урядовий кур'єр. -1998. -№154-155. -13 серп.